

KONTROVERZNI BISKUP MALHO I TZV. DELMINIJSKA BISKUPIJA

ANTE ŠKEGRO
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR 10000 Zagreb
askegro@isp.hr

UDK: 262.3(497.6-37 Tomislavgrad)(091)
262.12 Malho
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-02-25

Na području rimske Dalmacije do kraja antike razvila se snažna crkvena organizacija (*parochiae, ecclesiae*), za što je, u prvom redu, najzaslužnija salonitanska crkvena općina sa svojim prvacima. Od vremena ostrogotske vlasti (493.-537.) salonitanski su nadbiskupi imali jurisdikciju nad čitavim Zapadnim Ilirikom, no ne i nad dalmatinskim patrimonijem Rimske Crkve. Za njega su, barem od druge polovice 6. st., bili nadležni izravni papinski službenici. Prihodi koje je donosio (*pensiones*) nisu bili namijenjeni samo papi i njegovom okruženju, nego, posebice u vrijeme pape Grgura I. Velikog (590.-604.), i siromašnom kršćanskom puku. Biskupa Malha, kojemu je 591./592. g. oduzeta uprava papinskog dalmatinskog patrimonija, uglavnom se smatra prvim, odnosno jednim od prvih dijecezanskih biskupa Delminija - čemu u prilog raspoloživa vrela ništa ne govore.

KLJUČNE RIJEČI: rimska provincija Dalmacija, Delminij, rano kršćanstvo, papinski posjedi, biskup Malho

UVOD

U šarolikom spektru kršćanskih prvaka s područja rimske Dalmacije svojom se službom, osebujnom osobnošću i kontroverzama koje se do danas s njim povezuju izdvaja biskup Malho († 594.). Iz korespondencije pape Grgura I. Velikog, u kojoj se on jedino i spominje, proizilazi da se radilo samo o jednom od brojnih papinskih činovnika kojima je povjeravana uprava papinskih posjeda po Italiji (*patrimonium Urbanum, patrimonium Liguriaie, patrimonium Alpium Cottiarum, patrimonium Ravennate et Histrianum, patrimonium Piceni, patrimonium Tusciae, patrimonium Sabinense et Carseolanum, patrimonium Appiae, patrimonium Campaniae, patrimonium Samniticum, patrimonium Apuliae et Calabriae, patrimonium Lucaniae et Bruttiorum*), Siciliji (*patrimonium Panormitanum, patrimonium Siracusanum*), Sardiniji (*patrimonium Sardiniae*), Korzici (*patrimonium Corsicanum*), južnoj Galiji (*patrimonium Galliae, Gallicanum*), sjevernoj Africi (*patrimonium Africae, Germanicianum*),¹ Dalmaciji (*Dalmatiarum patrimonium, patrimonium in Dalmatia*), Prevalitani (*patrimonium Praevalitanum*),² Istri i Raveni (*patrimonium Ravennate et Histrianum, patrimonium ecclesiae*

¹ H. GRISAR, 1877, 321-360; 524-564; E. SPEARING, 1918, pass.; O. BERTOLINI, 1952, 958; T. F. X. NOBLE, 1993, 1792-1793; E. DUFFY, 1999, 50.

² A. ŠKEGRO, 2000b, 23-37; 2001a, 147-171; 2001b, 9-28; 2002, 76-93; 2004, 429-438; 2005a, 88-103.

Ravennatis)³ i dr. Prepiska kontroverznog pape Vigilija (537. - 555.) svjedoči da je sredinom 6. st. na čelu papinskog dalmatinskog patrimonija (*rector Patrimonii Sancti Petri in Dalmatia*) bio papin đakon.⁴ Nakon što je Malhu, zbog odbijanja polaganja računa za njihovu upravu, ali i sumnji za nedozvoljeno prisvajanje imovine salonitanske Crkve (*multa de rebus Salonitanae Ecclesiae*) i podsticanja na otuđivanje njenih dobara (*in venditione rerum eius, vel aliis illicitis asseverat*),⁵ bila oduzeta uprava papinskog patrimonija u Dalmaciji, ista je služba (*patrimonium administratio*) bila povjerena papinom podđakonu (*patrimonium in Dalmatia*).⁶

MALHO I TZV. DELMINIJSKA BISKUPIJA

Unatoč činjenici da s Delminijem nije imao baš nikakve veze niti su na duvanjskim prostorima (gdje se Delminij treba tražiti) registrirani bilo kakvi crkveni posjedi, Malha se uglavnom smatra prvim,⁷ odnosno jednim od prvih delminijskih biskupa.⁸ Zbog činjenice da ga papa Grgur I. Veliki oslovljava biskupom (*episcopus Dalma, Dalma[tiae], Dalma[tiensis]*),⁹ D. Farlati ga je poistovjetio s dijecezanskim biskupom Delminija (*episcopus dalminiensis, delminiensis*).¹⁰ S

³ O. BERTOLINI, 1952, 958; CCSL, CXL, V, 21, p. 289: Gregorius Severo, episcopo Ficulino, visitatori ecclesiae Ravennae: Obitum Johannis antistitis directa relatio patefecit. Quapropter visitationis destitutae ecclesiae fraternitati tuae operam sollemniter delegamus. Quam ita te convenit exhibere, ut nihil de provectionibus clericarum, redditu, ornatu ministeriisque vel quicquid illud est in patrimonio eiusdem a quoquam praesumatur ecclesiae et cetera secundum morem.

⁴ J. P. MIGNE, 1848, epist. XIV, 43-51; I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1875, 4-5, br. VII; M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 162: Vigilius episcopus Rustico et Sebastiano. Diu vobis, Rustice et Sebastiane, canonibus et decessorum nostrorum congruentem ultionem inferre pro apostolica moderatione distulimus<...>. Postea vero ut a nobis ad Dalmatiarum patrimonium mittereris, summis precibus postulasti. Quod nos securi, quia talem feceras cautionem, animo libenti concessimus. Qui dum in Salonitanam urbem pro ordinatione patrimonii advenisses, quantum ad nos postea est plurimorum relatione perductum, illicitis te et a sede apostolica prohibitis ordinationibus miscuisti, et quos Honorius, tunc praedicatae civitatis episcopus, contra consuetudinem Romanae vel suae ecclesiae, sedis apostolicae constituta sacris ordinibus applicaverat, non solum prohibere penitus noluisti, sed nec nobis ex hac causa vel scripto referre, vel quando Thessalonicae nobis occurreras, memor conscientiae tuae, ne verbo quidem suggerere voluisti, et cum illis, tanquam cum legitimo et rationabili ordine factis, cupiditatis spiritu acquievisti procedere, et eorum socius es communionis venalitate repertus. Iterum Thessalonica ad Dalmatias patrimonii regendi causa remissus es, ex qua provincia frequenti te auctoritate monuimus, ut non ante discederes, nisi omnes secundum pollicitationem tuam tam de Dalmatiarum patrimonio quam de Praevalitano colligeres pensiones. Sed tu, omnia pratermittens, ad Constantinopolitanam urbem

pro solo faciendo venire scandalo festinasti, quantum et sequens exitus declaravit<...>. Praesentem autem sententiam per Joannem Marsicanum, Zacchaeum Syllacenum, Julianum Cingulanum, fratres et coepiscopos nostros, sed et Sapatum atque Petrum filios nostros diaconos, nec non et filium nostrum Surgentium primicerium notariorum, atque Servum dei subdiaconum regionis secundae, nostrae cui praesidemus ecclesiae, vobis noscitur transmississe.

⁵ D. FARLATI, 1753, 241; F. BULIĆ, 1904, 26-27, doc. XI; 1984, 431-433, dok. XI; CCSL, CXL, doc. III, 22, p. 167-168; M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 175; A. ŠKEGRO, 2007b, 32.

⁶ F. BULIĆ, 1904, 27-28: De his autem capitulis de quibus conquestus es, Antonino subdiacono, et rectori illic patrimonii sancatae, cui, Deo auctore, praesidemus, Ecclesiae instanti iniunximus, ut si quidem in his ecclesiasticas invenerit immixtas esse personas, cum summa causas ipsas distractione atque auctoritate definiat.

⁷ Malha dijecezanskim biskupom Delminija ne smatraju: J. P. MIGNE, 1849, col. 492-493, col. 1537; F. BULIĆ – J. BERALDI, 1912, 233, bilj. 94; 1913, 64, bilj. 94; N. CAMBI, 1976, 249-250; R. KATIČIĆ, 1998, 112, bilj. 327; A. ŠKEGRO, 2000a, 15; 2000c, 15.

⁸ P. BAKULA, 1867, 30; D. FABIANICH, 1874, 334, bilj. 1; J. JELENIĆ, 1925, 1048; K. DRAGANOVIĆ, 1934, 4, 22; 1939, 386; 1975, 386, 390; A. BENKOVIĆ, 1966, 14; I. BOJANOVSKI, 1984, 413; Đ. BASLER, 1982, 146; 1991, 3; J. ANČIĆ, 1990, 27; 2000, 15; F. ŠANJEK, 1993, 125; 1996, 31, 33, 96; 1997, 218, 220-221; 1998, 90-91; M. VIDOVIĆ, 1996, 292; J. KOLARIĆ, 1993, 9; 1998, 10; F. MIROŠEVIĆ – F. ŠANJEK – J. KOLARIĆ – T. MACAN, 1995, 76; R. JOLIĆ, 1998, 92, bilj. 9, 97, bilj. 39; 2002, 327-330; I. BAGARIĆ, 30; B. GOLUŽA, 1998, 308-309; M. PETRINEC – T. ŠEPAROVIĆ – B. M. VRDOLJAK, 1999, 29.

istim ga je mjestom u vezu doveo i P. B. Gams,¹¹ dok je J. Zeiller tobožnju Malhovu dijecezu poistovjetio sa delminenskom Crkvom (*Delminensis ecclesia*) iz akata Drugog splitskog sabora održanog 928. g.¹² Prepiska pape Grgura I. Velikog pokazuje da je u pitanju osoba koja je bila na čelu papinskog dalmatinskog patrimonija (*rector patrimonii Sanctae ecclesiae, rector patrimonii in Dalmatia*).¹³ Ovaj je papa, koji se na stolicu rimskih biskupa uspeo s mjesta civilnog upravitelja grada Rima,¹⁴ reformirao cjelokupnu upravu papinskih posjeda,¹⁵ u skladu s čim je i Malho postao njegovim izravnim činovnikom. Ovo proizilazi i iz činjenice upornog traženja pape Grgura I. Velikog da Malho položi račune za svoju upravu dalmatinskim patrimonijem te njegova izbjegavanja da to učini sve do svoje naprasne smrti koja ga je 594. g. zadesila kod papinskog notara u Rimu. Za Malhovu smrt salonitanski simonistički i raskolnički nadbiskup Maksim (592.-599.)¹⁶ okrivio je ni manje ni više nego samog papu Grgura I. Velikog.¹⁷ Nesporazum oko Delminija kao tobožnjeg sjedišta dijecezanskog biskupa, među ostalim, proizilazi i iz Malhova biskupskog naslova. Previđa se međutim činjenica da su u vrijeme pape Vigilija posjedi Rimske Crkve u Dalmaciji bili povjereni na upravu papinu đakonu Sebastijanu.¹⁸ Nakon što je biskupu Malhu bila oduzeta njihova uprava, njihovim upraviteljem postao je papin podđakon Antonin.¹⁹

⁹ D. FARLATI, 1753, 241-242, 244; J. D. MANSI, 1960, 1057, 1092, 1102, 1119, 1126, 1139, vol. X, 83; J. P. MIGNE, 1849, 77, lib. II, epist. XX (584); lib. III, epist. XXII (640); lib. I, epist. XXXVIII (527); lib. II, epist. XLVI (608-609); lib. III, epist. XLVII (658); lib. V, epist. XLVII (726); F. BULIĆ, 1904, 17-47; 1984, 418-469.

¹⁰ D. FARLATI, 1753, 231; 1769, 169.

¹¹ P. B. GAMS, 1873, 406.

¹² J. Z. ZEILLER, 1906, 171-172.

¹³ J. P. MIGNE, 1849, 77, col. 492-493: "*Patrimonium sedis apostolicae in Dalmatia tunc procurebat Malchus, ut liquet ex epist. 22, lib. III*"; col. 1537: Index rerum et sententiarum: "*Malchus episcopus Dalmatiae patrimonium Sedis apostolicae in Dalmatia procurebat.*"

¹⁴ H. JEDIN, 1995, 606.

¹⁵ H. JEDIN, 1995, 607-608.

¹⁶ O Maksimu: A. ŠKEGRO, 2007b, 34-37.

¹⁷ J. D. MANSI, 1960, vol. X, 83; F. BULIĆ, 1904, 31, doc. XVII; 1984, 438-439, dok. XVII; CCSL, CXL, doc. V, 6, pag. 271-272; M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 177: "*Pervenit vero ad me quia transmisit nescio quem clericum, qui diceret quia Malchus episcopus in custodia pro solidis occisus sit. De qua re unum est quod breviter suggeras serenissimis Dominis nostris, quia, si ego servus eorum in morte vel Langobardorum me miscere voluissem, hodie Langobardorum gens nec regem nec duces nec comites haberet atque in summa confusione esset divisa; sed quia Deum timeo, in morte cuiuslibet hominis me miscere formido; quod modo autem neque in custodia fuit neque in aliqua afflictione, sed die qua causam dixit et addictus est, nesciente me, a Bonifacio notario in domum eius ductus est, cui et prandium factum est, ibique prandit et honoratus est ab eo et nocte subito mortuus est, quod iam dilectionem tuam arbitror cognovisse. Exhilaratum autem nostrum pro ea re dirigere volui. Sed quia iam eandem causam actam aestimavi, idcirco me retinui...*"

¹⁸ J. P. MIGNE, 1848, epist. XIV, 43-51; I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1875, 4-5, br. VII; M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 162: "*Vigilius episcopus Rustico et Sebastiano. Diu vobis,*

Rustice et Sebastiane, canonibus et decessorum nostrorum congruentem ultionem inferre pro apostolica moderatione distulimus<...>. Postea vero ut a nobis ad Dalmatiarum patrimonium mittereris, summis precibus postulasti. Quod nos securi, quia talem feceras cautionem, animo libenti concessimus. Qui dum in Salonitanam urbem pro ordinatione patrimonii advenisses, quantum ad nos postea est plurimorum relatione perductum, illicitis te et a sede apostolica prohibitis ordinationibus miscuisti, et quos Honorius, tunc praedicatae civitatis episcopus, contra consuetudinem Romanae vel suae ecclesiae, sedis apostolicae constituta sacris ordinibus applicaverat, non solum prohibere penitus noluisti, sed nec nobis ex hac causa vel scripto referre, vel quando Thessalonicae nobis occurreras, memor conscientiae tuae, ne verbo quidem suggerere voluisti, et cum illis, tanquam cum legitimo et rationabili ordine factis, cupiditatis spiritu acquievisti procedere, et eorum socius es communionis venalitate repertus. Iterum Thessalonica ad Dalmatias patrimonii regendi causa remissus es, ex qua provincia frequenti te auctoritate monuimus, ut non ante discederes, nisi omnes secundum pollicitationem tuam tam de Dalmatiarum patrimonio quam de Praevalitano colligeres pensiones. Sed tu, omnia pratermittens, ad Constantinopolitanam urbem pro solo faciendo venire scandalo festinasti, quantum et sequens exitus declaravit<...>. Praesentem autem sententiam per Joannem Marsicanum, Zacchaeum Syllacenum, Julianum Cingulanum, fratres et coepiscopos nostros, sed et Sapatum atque Petrum filios nostros diaconos, nec non et filium nostrum Surgentium primicerium notariorum, atque Servumdei subdiaconum regionis secundae, nostrae cui praesidemus ecclesiae, vobis noscitur transmisisse."

¹⁹ F. BULIĆ, 1904, 27-28: "*De his autem capitulis de quibus conquestut es, Antonino subdiacono, et rectori illic patrimonii sancatae, cui, Deo auctore, praesidemus, Ecclesiae instantur iniunximus, ut si quidem in his ecclesiasticas invenerit immixtas esse personas, cum summa causas ipsas distractione atque auctoritate definiat.*"

Raspoloživa vrela ne kazuju gdje je bilo sjedište upravitelja papinskog dalmatinskog patrimonija. No, nije isključeno da su to bile *Gedatae* (Gate u Poljicima), gdje je za cara Justinijana (527.-565.) i pape Vigilija bio podignut sakralni objekt oblikom i arhitektonskom izvedbom rijedak među tadašnjim ranokršćanskim građevinama.²⁰

Ne samo da nema potvrda da je Delminij u Malhovo doba bio sjedištem dijecezanskog biskupa nego to mjesto ne spominju ni "Tabula Peutingeriana" ni "Kozmografija" Ravenskog Anonima niti bilo koje drugo suvremeno vrelo. Nije isključeno da u to doba nije ni postojao kao iole značajnije, odnosno kao urbano naselje. Suprotno mišljenjima pojedinih autora,²¹ nema mu spomena ni u aktima salonitanskih crkvenih sabora iz 530. i 533. g. Pojmovi *montanorum* i *Delminense*²² (*Deltinense*,²³ *Delmiense*²⁴) iz akata Drugog salonitanskog sabora,²⁵ koji se pokušavaju izjednačiti s duvanjskim prostorima,²⁶ odnosno s Delminijskom biskupijom (*Episcopia Delminensis Montanorum*),²⁷ ne odnose se na duvanjske prostore nego na jugoistočne dijelove Srednjih i Primorskih Poljica. Suvremena istraživanja pokazuju da takva biskupija nikada nije ni postojala.²⁸ Područje *Delminense Onestinum* iz akata Drugog salonitanskog sabora,²⁹ a koje se odnosi na teritorij delmatske plemenske zajednice Onestina koju terminacijski natpis s Grebena (Sumpetar) u Jesenicama³⁰ locira u spomenuti dio Poljica,³¹ uključeno je 533. g. u novoosnovanu Mukursku biskupiju (*Ecclesia Muccuritana*).³²

U kasnoantičko doba mjesta poput Delminija, nisu mogla postati biskupskim sjedištima, što je 342. g. naglašeno i šestim kanonom sabora održanog u *Serdici* (Sofija).³³ U suprotnom bi njihovim biskupima, koji su, kao i papa Grgur I. Veliki, bili i predstavnicima romanskog puka spram barbarskih osvajača,³⁴ bilo znatno otežano njihovo poslanje. Ne samo da u takvim mjestima biskupije nisu osnivane nego se nije dopuštalo ni podizanje crkava pa ni kapela ako kleru koji ih je opsluživao nisu čvrsto bili zajamčeni prihodi.³⁵ U istom je smislu 530. g. bio formuliran i dvanaesti kanon Prvog salonitanskog crkvenog sabora.³⁶

²⁰ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1994, 41-161.

²¹ F. ŠIŠIĆ, 1914, 162; E. PAŠALIĆ, 1960, 37; N. BILOGRIVIĆ, 1998, 33; I. BOJANOVSKI, 1984, 413.

²² D. FARLATI, 1753, 173; I. BATTHYAN, 1785, 291, 292; F. RAČKI, 1894, 17, bilj.; F. ŠIŠIĆ, 1914, 162.

²³ F. RAČKI, 1894, 17, bilj. φ; A. JADRIJEVIĆ, 1936, 203; H. КЛАИТ, 1967, 83, bilj. 277.

²⁴ I. BATTHYAN, 1785, 291.

²⁵ D. FARLATI, 1753, 173; I. BATTHYAN, 1785, 291; F. RAČKI, 1894, 17, bilj.; F. ŠIŠIĆ, 1914, 162; H. КЛАИТ, 1967, 83; S. GUNJAČA, 1973, 54; M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 161.

²⁶ F. ŠIŠIĆ, 1914, 162; E. PAŠALIĆ, 1960, 37; N. BILOGRIVIĆ, 1998, 33; I. BOJANOVSKI, 1984, 413; J. ANČIĆ, 1990, 26-27; 2000, 15; I. PULJIĆ, 1995, 107; 1996, 92.

²⁷ W. TOMASCHEK, 1880, 10; M. ZANINOVIC, 1996a, 200-201; 1998b, 12.

²⁸ A. ŠKEGRO, 2002, 15-114; 2008b, pass.

²⁹ H. КЛАИТ, 83; S. GUNJAČA, 1973, 54; M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 161.

³⁰ CIL III 8472; J. J. WILKES, 1976, 265, Nr. 17, Fig. 7, Pl. III, 8: *L(ucius) Trebius / Secundus pr/ae(f)ctus castr/orum inter / ^sOnastinos et / Narestinos ter/minos pos(u)it ius/su L(uci) Volusi Satu/rni(ni) leg(ati) pro pr/¹⁰aetore C(ai) Ca[es/ari]s Au[g]u[sti] G/[e]rmanici ex / sentent<ent>ila quam is ath/¹⁵irito (sic!) consil/lio dixit.*

³¹ D. MARŠIĆ, 2003, 436-438.

³² A. ŠKEGRO, 2008a, pass.

³³ B. KURTSCHEID, 1951, 107: "*Licentia danda non est ordinandi episcopum aut in vico aliquo aut in modica civitate, cui sufficit unus presbyter, quia non est neccesse ibi episcopum fieri ne vilesceat nomen episcopi et auctoritas.*"

³⁴ M. BRANDT, 1980, 123.

³⁵ A. H. M. JONES, 1960, 84-94; И. НИКОЛАЈЕВИЧ, 1971, 284-286.

³⁶ F. ŠIŠIĆ, 1914, 159-160; H. КЛАИТ, 1967, 80; M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 160: "*Nulla etiam altaria nobis liceat dedicare, nisi a fundatoribus firmo iure dignis fuerint donata redditibus, ut nulla deinceps de stipendiis clericorum vel pauperum querella nascatur, nec huius egestatis neccessitate subiaceant.*"

ZAKLJUČAK

Upravitelji papinskog patrimonija u Dalmaciji – bili oni đakoni, biskupi ili podđakoni, u vrijeme pape Grgura I. Velikog raspolagali su visokim ovlastima spram mjesnog episkopata. Među ostalim, one su uključivale i pravo uskrate pričesti te zabranu služenja liturgije. To potvrđuje slučaj salonitanskog nadbiskupa Maksima kojemu je upravo tim sankcijama zaprijetio upravitelj papinskog dalmatinskog patrimonija - podđakon Antonin.³⁷ Upravitelji papinskog patrimonija u Dalmaciji, kao i njegovo sjedište, očito su se snažno dojmili splitske Crkve. Poneseni Malhovim biskupskim naslovom, potonji prepisivači salonitanskog crkvenog arhiva u sjedištu upravitelja papinskih posjeda u Dalmaciji vidjeli su sjedište dijecezanskog biskupa.³⁸ Uz davno ugasla biskupska sjedišta Siscije i Skardone, i ono je 928. g. nuđeno ninskom biskupu Grguru u zamjenu za dokinutu mu Ninsku biskupiju.³⁹ S obzirom na brojne ranokršćanske sakralne objekte na duvanjskim prostorima, nije isključena ni mogućnost mjesne institucionalizacije delminijskog kršćanstva (*parochia*). Nejasno je međutim jesu li ti prostori bili pod jurisdikcijom naronitanskog,⁴⁰ ludrumskeg,⁴¹ bestoenskog,⁴² baloienskog⁴³ ili kojeg drugog kasnoantičkog biskupa. No sasvim je jasno da rimski Delminij nikada nije postao sjedištem dijecezanskog biskupa.

VRELA I LITERATURA

- BAGARIĆ, I., 1989. - Ivo Bagarić, *Duvno. Povijest župa duvanjskog samostana. Prigodom 150. obljetnice današnje župe Duvno 1839-1989*, Sveta baština, Duvno.
- BAKULA, P., 1867. - Petar Bakula, *Schematismus topographico = historicus Custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali fratrum min: observ: Sancti Francisci pro anno Domini 1867*, Typis Antonii Zannotti, Spalati.
- BATTHYAN, I., 1785. - Ignaz Batthyany, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae, et provinciarum adiacentium, opera, et studio Ignatii comitis de Batthyany episcopi Transilvaniae collectae, et illustratae. Tomus primus*, Typis quondam episcopalibus, Albae Carolinae, Claudiopoli.
- BERTOLINI, O., 1952. - Ottorino Bertolini, Patrimonio di san Pietro, *Enciclopedia cattolica*, IX, Città del Vaticano, 958-959.

³⁷ F. BULIĆ, 1904, 21: "Quem si etiam amisso pallio adhuc in eadem pertinacia perseverare perspexeris, Dominici quoque corporis ac sanguinis eundem antistitem participatione privabis."

³⁸ H. КЛАИЊ, 1967, 106-107; S. GUNJAČA, 1973, 82: "Postquam autem per predicationem predicti Johannis ac aliorum presulum salonitanorum duces Gothorum et Chroatorum ab Ariane hereseos fuerant contagione purgati, preter episcopos Dalmatie, in Sclauonia fuerunt aliquae statute episcopales ecclesie: videlicet ab oriente fuit episcopus delmitanus, unde Dalmatia dicta est; ab occidente fuit episcopus sciscianus, ubi beatus Quirinus marti quondam extitit presul."

³⁹ D. FARLATI, 1765, 103-104; I. BATTHYAN, 1785, 341-342; F. ŠIŠIĆ, 1914, 221-223; M. KOSTRENCIĆ - J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALović, 1967, 37: "Nonensis uero

ecclesia non episcopum antiquitus, sed archipresbiterum sub dictione episcopi habuisse cognoscitur. Constat legitime, ut ipse episcopus in qualibet ecclesia ex his ecclesiis, que primis temporibus habuisse episcopos omnibus patet, cum sint itaque omnes populate et Deo adiuuante sacerdotum et plebium copiam habentes, preponatur siue in Scardonitana ecclesia uel Sisciana aut certe in Delminiensis (!) ecclesia. Quod si immensum pondus pontificii subire delectat et unum sibi dioceseum sufficere non vult, horum trium magnitudinem diocesei ponderis ad interitum suum et eorum suscipiat.

⁴⁰ O ovoj biskupiji: J. VUČIĆ, 2005, 159-170.

⁴¹ O ovoj biskupiji: A. ŠKEGRO 2007a, 59-92; 2007c, 197-220; 2007e, 9-24.

⁴² O ovoj biskupiji: A. ŠKEGRO, A. 2005b, 369-389.

⁴³ O ovoj biskupiji: A. ŠKEGRO, 2007d, 357-365.

- BILOGRIVIĆ, N., 1998. - Nikola Bilogrivić, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Turaka. Topološke i povijesne crtice*, Studia Vrhbosnensia, 10, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I., 1984. - Ivo Bojanovski, Delminium, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 3, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 412-413.
- BRANDT, M., 1980. - Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka. Knjiga prva*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- BULIĆ, F. – BERVALDI, J., 1912. - 1913. - Frane Bulić – Josip Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb.
- BULIĆ, F. – BERVALDI, J., 1912. - Frane Bulić – Josip Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa, Bogoslovska smotra. Organ Hrvatske bogoslovske akademije*, 3, Zagreb, 121-145, 225-241.
- BULIĆ, F., 1904. - Frane Bulić, S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590.-604.), *Supplemento al: Bulletino di archeologia e storia dalmata* 27, Split, 17-47.
- BULIĆ, F., 1984. - Frane Bulić, *Izabrani spisi*, Književni krug, Split.
- CCSL, CXL = *Corpus Christianorum Series Latina, Volume CXL. S. Gregorii Magni Registrum epistularum, Libri I – VII*, Tvrnholti, Belgien, MCMLXXXII.
- CIL III = *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Asiae Provinciarum Graecarum Illyrici Latinae III*, (ed. Th. Mommsen and A. Domaszewski and O. Hirschfeld), 1873 – 1902. - Berolini.
- DUFFY, E., 1999. - Eamon Duffy, *Die Päpste. Die große illustrierte Geschichte*, Droemer, München.
- DRAGANOVIĆ, K., 1934. - Krunoslav Draganović, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas. (Prilog uz istoimenu historijsko-statističku kartu)*, Zagreb 1934.
- DRAGANOVIĆ, K., 1939. - Krunoslav Draganović, *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji. Prema mandatu preč. Episkopata Jugoslavije*, izradio dr. Krunoslav Draganović, Sarajevo.
- DRAGANOVIĆ, K., 1975. - Krunoslav Draganović, *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji, Cerkve v Jugoslaviji*, Biskupska Konferencija Jugoslavije, Zagreb.
- FABIANICH, D., 1874. - Donato Fabianich, *La Dalmazia ne primi cinque secoli del christianesimo studii di Donato Fabianić*, Zara.
- FARLATI, D., 1753. - *Illyrici sacri tomus secundus. Ecclesia Salonitana. A quarto saeculo aere christianae usque ad excidium Salonae. Accessere Vita Diocletiani Imperatoris, Acta Sanctorum ex ejus genere, Marmora Salonitana*, Auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu, Venetiis, MDCCLIII.
- FARLATI, D., 1765. - *Illyrici sacri tomus tertius. Ecclesia Spalatensis olim Salonitana*. Auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu, Venetiis, MDCCLXV.
- FARLATI, D., 1769. - *Illyrici sacri tomus quartus. Ecclesiae suffraganeae metropolis Spalatensis*. Auctore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu, Venetiis, MDCCLXIX.
- GAMS, P. B., 1873. - Pius Bonifacius Gams, *Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a Beato Petro Apostolo*. A multis adjutus edidit p. Pius Bonifacius Gams O. S. B., Typis et sumptibus Georgii Josephi Manz, Ratisbonae.
- GRISAR, H., 1877. - Hartmann Grisar, Ein Rundgang durch die Patrimonien des Heiligen Stuhles um das Jahr 600, *Zeitschrift für katholische Theologie*, 1, Theologische Fakultät der Universität Innsbruck, 321-360.
- GUNJAČA, S., 1973. - Stjepan Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knjiga 1. Izvori (analiza i kritika)*, Školska knjiga, Zagreb.
- IVANIŠEVIĆ, M., 1994. - Milan Ivanišević, *Povijesni izvori, Salona christiana*, Arheološki muzej, Split, 105-195.

- JADRIJEVIĆ, A., 1936, - Ante Jadrijević, Gdje se nalazio Reditio(n), biskupski grad sv. Aurelija? *Nova revija. Vjeri i nauci. Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle*, XV/3-4, Makarska, 194-204.
- JEDIN, H., 1995. - Hubert Jedin, *Velika povijest crkve, II. Crkva carstva poslije Konstantina Velikog*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- JELIČIĆ RADONIĆ, J., 1994. - Jasna Jeličić-Radonić, *Gata. Crkva Justinijanova doba. A Church from Justinian's Time*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split.
- JONES, A. H. M., 1960. - Arnold H. M. Jones, Church Finance In The Fifth And Sixth Centuries, *Journal of Theological Studies, New series, vol. II*, Oxford, 84-94.
- КЛАИЋ, Н., 1967. - Нада Клаић, *Historia Salonitana maior. Посебна издања Српске академије наука и уметности*, књ. CCCXCIX, Одељење друштвених наука, књ. 55, Београд.
- KOSTRENČIĆ, M. – STIPIŠIĆ, J. – ŠAMŠALOVIĆ, M., 1967. - Marko Kostrenčić – Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Svezak I. Listine godina 743-1100*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, I., 1875. - Ivan Kukuljević-Sakcinski, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Monumenta historica Slavorum meridionalium, Zagreb.
- KURTSCHIED, B., 1951. - Bertrand Kurtscheid, *Historia iuris canonici. Historia institutorum ab ecclesiae fundatione usque ad Gratianum. Ad usum scholarum*, Romae.
- MANSI, J. D., 1960. - *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio cuius Joannes Dominicus Mansi et post ipsius mortem Florentinus et Venetianus editores ab anno 1758 ad annum 1798, priores triginta unum tomos eddiderunt nunc autem continuata, et Deo favente absoluta*. Vol. 9, 10, (ed. secunda), Graz.
- MARŠIĆ, D., 2003. - Dražen Maršić, Antička naselja Pituntium, Neraste i Oneum, *Histria antiqua: časopis Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju = Journal of the International Research Centre for Archeology*, 11, Pula, 435-448.
- MIGNE, J. P., 1848. - Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium ss. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Inocentii III tempora floruerunt. Tomus LXIX: Magni Aurelii Cassiodori senatoris, viri patricii, consulares, et vivarensis oblati opera omnia. Praecedunt Vigili papae, Gildae Sapientis et Pelagii papae scripta universa*, Parisii.
- MIGNE, J. P., 1849. - Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium ss. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Inocentii III tempora floruerunt. Tomus 77: Sancti Gregorii Papae I cognomenta Magni, Opera omnia*. Accurante Jacques Paul Migne. Tomus tertius, Parisii.
- НИКОЛАЈЕВИЋ, И., 1971. - Иванка Николајевић, Велики посед у Далмацији у V и VI веку у светлости археолошких налаза, *Зборник радова Византолошког института*, 13, Београд, 284-292.
- NOBLE, T. F. X., 1993. - Thomas F. X. Noble, Patrimonium Sancti Petri, *Lexikon des Mittelalters*, VI, München und Zürich, 1791-1793.
- PAŠALIĆ, E., 1960. - Esad Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo.
- PETRINEC, M. – ŠEPAROVIĆ, T. – VRDOLJAK, B. M., 1999. - Maja Petrinc – Tomislav Šeparović – Bono Mato Vrdoljak, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu. Katalozi i monografije*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- PULJIĆ, I. 1995., - Ivica Puljić, Neum – povijesna domovina Hrvata, *Neum zavičaj i zemlja Hrvata, Humski zbornik*, I, Neum, 11-109.

- PULJIĆ, I., 1996. - Ivica Puljić, Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Humskoj zemlji, *Zbornik znanstvenog simpozija: „Povijest hrvatskog Počitelja”*, Čapljina, Zagreb, 88-150.
- RAČKI, F., 1894. - Franjo Rački, *Thomas Archidiaconus. Historia salonitana. Scriptores*, vol. III, Zagrabiae.
- SPEARING, E., 1918. - Edward Spearing, *The Patrimony of the Roman Church in the Time of Gregory the Great*, The University press, Cambridge.
- ŠIŠIĆ, F., 1914. - Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije, dio I. čest 1 (do god. 1107.)*, Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, Zagreb.
- ŠKEGRO, A., 1999. - Ante Škegro, Dalmion/Delmion i Delminium - kontroverze i činjenice, *Opuscula archaeologica. Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata*, 23-24, Zagreb, 395-403.
- ŠKEGRO, A., 2000a. - Ante Škegro, Je li Duvno bilo biskupsko sjedište? *Crkva na Kamenu, lipanj 2000*, Mostar, 15.
- ŠKEGRO, A., 2000b. - Ante Škegro, Je li rimski Delminij bio biskupsko sjedište? *Povijesni prilozi*, 19, Zagreb, 9-86.
- ŠKEGRO, A., 2000c. - Ante Škegro, Ponovno o Duvanjskoj biskupiji, *Crkva na Kamenu, studeni 2000*, Mostar, 15.
- ŠKEGRO, A., 2001a. - Ante Škegro, Papinski patrimonij u Dalmaciji, *Bosna franciscana: časopis Franjevačke teologije*, IX/14, Sarajevo, 147-171.
- ŠKEGRO, A., 2001b. - Ante Škegro, Patrimony of St. Peter in Dalmatia, *Povijesni prilozi*, 21, Zagreb, 9-28.
- ŠKEGRO, A., 2002. - Ante Škegro, *Na rubu opstanka. Duvanjska biskupija od utemeljenja do uključenja u Bosanski apostolski vikarijat*, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb.
- ŠKEGRO, A., 2004. - Ante Škegro, Papal possessions in the eastern Adriatic, *Arheološki vestnik*, 55, Ljubljana, 429-438.
- ŠKEGRO, A., 2005a. - Ante Škegro, Papinski posjedi na istočnojadranskom prostoru, *Hrvatska misao. Matica hrvatska Sarajevo, časopis za umjetnost i znanost*, 35-36-37/26, Sarajevo, 88-103.
- ŠKEGRO, A., 2005b. - Ante Škegro, The Bestoen bishopric in the light of prior research, *Arheološki vestnik*, 56, Ljubljana, 369-389.
- ŠKEGRO, A., 2007a. - Ante Škegro, Ludrumska biskupija (Ecclesia Ludroensis), *Hercegovina: godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, 21, Mostar, 59-92.
- ŠKEGRO, A., 2007b. - Ante Škegro, Natal i Maksim – posljednji salonitanski nadbiskupi, *Hrvatska misao. Matica hrvatska Sarajevo časopis za umjetnost i znanost*, XI (2007.), 4/07(45) nova serija 32, Sarajevo, 31-44.
- ŠKEGRO, A., 2007c. - Ante Škegro, Problem Ludrumske biskupije. – *Bosna franciscana* 26, 197-220.
- ŠKEGRO, A., 2007d, The Diocese of Baloie (Ecclesia Baloiensis). - *Arheološki vestnik*, 58, Ljubljana, 357-365.
- ŠKEGRO, A., 2007e. - Ante Škegro, The Diocese of Ludrum (Ecclesia Ludroensis). – *Povijesni prilozi / Historical contributions* 32, 9-24.
- ŠKEGRO, A., 2008a. - Ante Škegro, Mukurska biskupija (Ecclesia Muccuritana), *Povijesni prilozi*, 34, Zagreb, (u tisku).
- ŠKEGRO, A., 2008b. - Ante Škegro, Tobožnja delminijska biskupija, *Opuscula archaeologica*, 31, Zagreb, (u tisku).
- TOMASCHEK, W., 1880. - Wilhelm Tomaschek, *Die Vor-slavishe Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete*, Druck von L. C. Zamarski, K. K. Hof-Buchdrucker und Hof-Lithograph, Wien.

- VUČIĆ, J., 2005. - Jakov Vučić, *Ecclesia Naronitana / Prostor i granice*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 96, Split, 159-170.
- WILKES, J. J., 1976. - John J. Wilkes, *Boundary Stones in Roman Dalmatia*, *Arheološki vestnik*, 25, Ljubljana, 258-274.
- ZANINOVIĆ, M., 1996. - Marin Zaninović, *Delminium - primjedbe uz lokaciju*, *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb 1996.
- ZANINOVIĆ, M., 1998. - Marin Zaninović, *Delminium - primjedbe uz lokaciju*, *Prvi hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova*, Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad - Općinsko poglavarstvo, Tomislavgrad - Zagreb, 11-16.
- ZEILLER, J., 1906. - Jacques Zeiller, *Les origines chretiennes dans la province Romaine de Dalmatie*, Paris.

THE CONTROVERSIAL BISHOP MALCHUS AND THE DELMINIUM DIOCESE

SUMMARY

A strong ecclesiastical organisation (*parochiae, ecclesiae*) had developed on the territory of Roman Dalmatia by the end of classical antiquity. This was primarily due to the Salonitan ecclesiastical community and its dignitaries, who had jurisdiction over the provinces of Western Illyricum from the time of the Ostrogothic dominion (493-537). However, they did not administer the Papal Patrimony of the Roman Church, which was under the direct authority of papal officials at least from the second half of the 6th century. Revenues (*pensiones*) collected from it were not only sent to the Pope and his Curia, but were distributed among poor Christians, especially during the pontificate of Gregory the Great (590-604). Bishop Malchus, deprived of the administration of the Papal Dalmatian Patrimony in 591/592, is commonly considered to be one of the first diocesan bishops of Delminium, although the extant sources do not confirm such a supposition.

KEY WORDS: *The Roman Province of Dalmatia, Delminium, Early Christianity, Papal possessions, Bishop Malchus*